

אין פתרון קסם: אפוטרופסות לאדם זקן – תפיסותיהם של עובדים סוציאליים

שרון פרידמן

המחלקה לאזרחים ותיקים באגף לשירותים חברתיים, עיריית רמלה

מיכאל (מיקי) שינדלר

בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת
בר-אילן והמכללה האקדמית אשקלון

ליאת איילון¹

בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת
בר-אילן

מטרת המחקר הייתה לבחון את האופן שבו עובדים סוציאליים לעניין סדרי דין בתחום הזיקנה (להלן: עו"ס לס"ד) תופסים את תפקידם בהליך מינוי אפוטרופוס. לעו"סים תפקיד מכריע במינוי אפוטרופוס לאנשים זקנים, הן ביאום ההליך והן בהגשת חוות דעת לבית המשפט בנוגע לצורך במינוי האפוטרופוס וביהות הממונה. המחקר נעשה באמצעות ניתוח איכותני של ראיונות עם 18 עו"סים לס"ד בתחום הזיקנה.

מהראיונות עולה, כי עו"סים לס"ד רואים את תפקידם כדורש יכולת מקצועית אשר נעה בין שני קטבים של התערבות: מצד אחד, התערבות טיפולית במשפחה שביב הטיפול באדם הזקן, ומצד האחר, התערבות סמכותית באמצעות החוק לשם הגנה על האדם הזקן מפני התעללות, הזנחה והזנחה עצמית.

ממצאי המחקר מלמדים, כי העו"סים לס"ד אינם רואים במינוי אפוטרופוס "פתרון קסם" וכי הם מעדיפים לפעול בשיטות טיפוליות ולהימנע ככל שניתן מגישה סמכותית כופה. ממצא נוסף מלמד, כי השימוש בחלופות משפטיות (כגון, אפוטרופוס תפור, כלי תכנון משפטיים, קבלת החלטות נתמכת) מהווה מעין התערבות ביניים בין התערבות טיפולית לבין התערבות סמכותית. תפיסה זו תואמת את השינויים המשמעותיים הקיימים בשנים האחרונות בארץ ובעולם, הדוגלים בהעצמת חירותו של האדם הזקן, בזכותו לאוטונומיה ובצמצום השימוש במינוי אפוטרופוס. על כן, ישנה חשיבות מכרעת בהרחבת הידע והביטחון המקצועי של העו"סים לס"ד בשימוש בחלופות המשפטיות.

1 המאמר מבוסס על עבודת תזה לתואר שני של שרון פרידמן, בהנחייתם של פרופסור ליאת איילון וד"ר מיקי שינדלר, אוניברסיטת בר-אילן, 2018.

סקירת ספרות: מינוי אפוטרופוס לאדם זקן

מינוי אפוטרופוס לאדם זקן הוא אחד מאמצעי ההגנה המרכזיים שנקבעו בחקיקה שתכליתה להגן על אנשים זקנים מפני התעללות, הזנחה והזנחה עצמית (כרם, 2002). מוסד האפוטרופוסות הוא מוסד משפטי, שנועד במקור לסייע לאנשים שאינם מסוגלים לדאוג לענייניהם ולהגן עליהם מפני ניצול ופגיעה של אחרים או מפני פגיעה שלהם בעצמם (הצעת חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות [תיקון מס' 19], התשע"ה-2014). בישראל, מנגנון זה נחקק בחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות, תשכ"ב-1962 (להלן: "החוק" או "חוק הכשרות המשפטית"). החוק אינו עוסק באופן בלעדי באוכלוסיית הזקנים, אלא בהתמודדות עם אוכלוסיות שכושרן המשפטי טרם גובש, כגון קטינים או אוכלוסיות בגירים, שיש מקום להגביל את כשרותם המשפטית בשל לקות שכלית או נפשית או מסיבות אחרות.

לעיתים קיימת ירידה ביכולות התפקודיות והמנטליות בקרב זקנים, מצב שעלול לחשוף את הזקן ביתר קלות לניצול ולהתעללות. ההגנה על אותו אדם תיעשה במקרים מסוימים באמצעות הגבלת יכולתו לבצע פעולות משפטיות ומינוי אפוטרופוס עליו (אלון, שינדלר, דורון ויוז, 2013). על פי נתוני משרד המשפטים ישנם כיום כ-50 אלף אנשים אשר מונה להם אפוטרופוס בישראל (קשתי, 2015). בפועל מתמנים בבית המשפט מידי שנה כ-10,000 אפוטרופוסים (דברי ההסבר להצעת חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות [תיקון מס' 19], התשע"ה-2014).

הליך מינוי אפוטרופוס לאדם זקן כרוך בדילמות אתיות, רפואיות, משפטיות וסוציאליות רבות (דורון, 2010; קרפל-הנס, דורון ואור-חן, 2008; שינדלר, 2007; Abramson, 1991; Doron & Soden, 2012; Schindler & Waksman, 2014; Teaster, Wood, Karp, Lawrens et al., 2005; Wilber, Reiser & Harter, 2001; Whight, 2010). בדיקת הצורך במינוי אפוטרופוס נמצאת בממשק שבין משפט, רפואה ועבודה סוציאלית – משולש הפרופסיות הבחונות את הצורך במינוי אפוטרופוס לאדם בישראל, הכולל: רופא, האחראי להגשת אבחונים רפואיים ותעודות רופא (הייניק וסולומיש, 2001); עו"סים לס"ד, האחראים להגשת תסקיר אשר בוחן את רצונו וטובתו של הזקן; חוות דעתו של הזקן לגבי הצורך באפוטרופוס או שניתן להסתפק בחלופות או שכלל אין צורך בכך. התסקיר מציע את המלצותיו בפני בית המשפט. השופט יכריע בסיוע חוות דעת אלו וכן על פי עמדת בא כוח היועץ המשפטי והעדויות המוגשות פניו.

מינוי אפוטרופוס לזקן נתפס כהפרה של האוטונומיה. הזרם המרכזי של התיאוריות בנוגע לאוטונומיה בהקשר לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות מבוסס על הרעיון, שכל אדם כשיר לפעולות משפטיות עד שהוכח אחרת. תיאוריה זו מונחת בבסיסה של "גישת היכולות" (Presumption of capacity), כך שכל אדם רשאי להחליט על עצמו, אלא אם כן הוא מחליט באופן עצמאי להעניק סמכויות אלו לאחר. תפיסה זו נגזרת מהתיאוריה של האצלת סמכויות ויפוי כוח (Theory of agency). נקודת המוצא של שני הרעיונות הללו היא שאדם מודע באופן מלא, מבין ופועל מתוך שיקול דעת רציונלי ויכול להגדיר את רצונותיו בעצמו (Moody, 2008).

בסעיף 33(א)(4) לחוק נקבע, כי בית המשפט רשאי למנות אפטרופוס לאדם שאינו יכול, דרך קבע או דרך ארעי, לדאוג לענייניו, כולם או מקצתם, ואין מי שמוסמך ומוכן לדאוג להם במקומו. בית המשפט ימנה כאפטרופוס את מי שנראה לו בנסיבות העניין מתאים ביותר לטובת האדם. מלשון החוק עולה, כי ניתן למנות אפטרופוס חלקי ו/או זמני (אפטרופוס תפור, אליו נתייחס בהמשך). דורון (Doron, 2004) מצביע שקיים פער בין החוק על פי ספר לבין יישומו בפועל, כאשר בפועל רובם המוחלט של המינויים הוא כללי, דהיינו לכלל העניינים הרכושיים והבריאותיים של האדם הזקן.

טולוב וקנטר (2014) מציינים, כי למרות התגברות הביקורת על מוסד האפטרופסות ואי-שביעות הרצון ממנו, מינוי אפטרופוס עדיין נתפס על ידי אנשי מקצוע, בני משפחה והקהל הרחב כחובה מוסרית, כאחריות חברתית וכפתרון חיוני. מינוי אפטרופוס תומך בחובו בהכרח שלילת הזכות לחירות. על ההתנגשות בין ערכים אלו אומרת השופטת שטרסברג-כהן בפס"ד של בית המשפט העליון ע"א 1233/94 ד"ר דבורה כהן נ' היועץ המשפטי לממשלה (1994). "חוק הכשרות מצוי על קו התפר העדין בין זכותו של אדם לחירות, לכבוד, לאוטונומיה ולקניין, לבין כוחה ואף חובתה של המדינה להבטיח שאדם שאינו יכול לדאוג לענייניו יקבל הגנה בדמות אפטרופוס".

הן הערך של הגנה על שלום הזקן מפני התעללות והן הערך של זכות הזקן לאוטונומיה אישית מעוגנים בחוק יסוד כבוד האדם וחירותו וההתנגשות ביניהם היא בין זכויות יסוד (בראל, דורון, וסטריאר, 2015; טולוב וקנטר, 2014; שינדלר, 2007; שניט, 1979; Doron & Waksman, 2014; Doron & Soden, 2012; Doron, 2002, 2004). בכל מקרה, יש לבחון קודם כל את האפשרות להפעלת חלופה למינוי אפטרופוס (פירוט החלופות יובא בהמשך). אם אין חלופה רלוונטית ויש צורך במינוי אפטרופוס, יש לצמצם עד כמה שניתן את סמכויותיו. מינוי אפטרופוס צריך להיות האלטרנטיבה האחרונה ורק לאחר בחינת כל החלופות האפשריות (סגל-רייך ושינדלר, 2015; תע"ס, 1995; Vittoria, 2015). עיקרון זה, הקרוי "עיקרון האמצעי הפחות מגביל" (הצעת חוק הכשרות המשפטית והאפטרופסות [תיקון מס' 19], התשע"ה-2014), נקבע מפורשות בסעיף 33א לחוק וזאת במסגרת תיקון 18.

מבחינה אידיאולוגית ישנה קרבה בין מקצועות המשפט והעבודה הסוציאלית, כיוון ששניהם עוסקים בזכויות אדם ושניהם מכוונים לקידום זכויות אדם ושינויים חברתיים (קרפל-הנס וחוב, 2008). ההליכים למינוי אפטרופוס בארץ ובעולם מבוססים על הגישה הרפואית (טולוב וקנטר, 2014), המתמקדת בלקות הפיזית, המנטלית והקוגניטיבית כתכונה העיקרית המגדירה את האדם המוגבל, וממנה נגזרת זהותו הכוללת. על פי גישה זו, ההתייחסות לאדם עם מוגבלות נעשית מתוך בחינה של מסוגלותו לתפקוד פונקציונלי במגוון תחומי החיים בהשוואה למי שאינו נחשב מוגבל (זיו, 2000; Mackelprang & Salagive, 2009).

במחקרה של מילס וחוב' (Miles, Huberman & Saldana, 2013), נבדקו האתגרים העומדים בפני העו"סים בתהליך מינוי אפטרופוס באוסטרליה. נבחן מינוי אפטרופוס

מזוויות מבטם של כל השותפים לתהליך. החוקרים ראינו ובחנו את עמדותיהם של הזקן, משפחתו, העו"סים, המטפל ומסמכיו הרפואיים. נמצא, כי ישנם יחסי כוח בין המשתתפים. העו"סים נתפסים על ידי בני המשפחה כבעלי כוח רב והשפעה עקב מקומם המקצועי בהחלטה. עם זאת, ההמלצה הרפואית היא הגורם בעל הכוח הרב ביותר בהחלטה. הביקורת מתייחסת גם להדרתו של האדם מתהליך המינוי, להיקף השימוש בכלי האפטרופסות ולחוסר המידתיות של השימוש בו (דורון וכשדי, 2004; דורון, 2010; Doron, 2002 2004; Doron & Soden, 2012; Wright, 2010). זוויית ביקורתית נוספת היא על כך שהפיקוח של האפטרופוס הכללי אינו אפקטיבי וחסרים עקרונות מנחים לאופן תפקוד האפטרופוס (דורון, 2008; ויילר-פולק, 2012; וילנאי, 2009). על פי טולוב וקנטר (2014), ישנם מקרים רבים של ניצול, גניבה ורשלנות מצד האפטרופוסים. לטענתם, תאגידי האפטרופסות נותנים שירות רע ללקוחותיהם וקיים חוסר הוגנות בכך, שהתשלום על השירות, שנכפה על החסויים והמגביל את זכויותיהם, יוצא מכיסם הפרטי (טולוב קנטר, 2014). בראל וחוב' (2018, 2015), מעלים טענה נוספת, המבקרת את מוסד האפטרופסות, והיא כי בתוך מוסד זה לא נמצא כוח שיחייב בדיקה מעמיקה דיה של הצורך באפטרופוס. זאת משום שהאבחונים הרפואיים והסוציאליים, שהם הכלים העיקריים המשמשים בקביעת הצורך לאפטרופוס, חסרים את מכלול ההיבטים של צרכי של האדם הזקן.

בחירת המועמד הראוי לתפקיד האפטרופוס

בסעיף 33(ב) בחוק נקבע, כי הבקשה למינוי אפטרופוס יכולה להיות מוגשת בידי בן זוגו או קרובו של הזקן או בידי היועץ המשפטי לממשלה או בא כוחו. בסעיף 34(א) (1-4) לחוק נקבע, כי לתפקיד האפטרופוס יכולים להתמנות: יחיד או תאגיד או האפטרופוס הכללי או ועדת האפטרופסות לנפגעי שואה. בסעיף 35(א) בחוק נכתב, כי "בית המשפט ימנה לאפטרופוס מי שנראה לו בנסיבות העניין מתאים ביותר לטובת האדם, תוך התחשבות ברצונו". "טובת האדם" יכולה להישמע כצמד מילים מובן ופשוט, אך מושג זה טומן בתוכו ראייה סובייקטיבית רחבה הניתנת לפרשנויות רבות.

כפי שעולה מפסיקת בית המשפט העליון ע"א 1233/94 ד"ר דבורה כהן נ' היועץ המשפטי לממשלה (1994), עדיפות ראשונה היא למנות אפטרופוס שהוא קרוב משפחה המכיר את הזקן ומטפל בו. אם אין קרוב משפחה מתאים יש לחפש אפטרופוס אחר (כרם, 1995). במסגרת דוח ההערכה של משרד המשפטים על מערך הפיקוח על האפטרופוסים בשנים 2015-2016 (שפיצר וסלע, 2016), אשר בחן את הפחתת הנטל הרגולטורי בתחום הפיקוח על אפטרופוסים, נמצא כי מרבית האפטרופוסים שהתמנו על ידי בתי המשפט הם בני משפחתם של האנשים שמונה להם אפטרופוס. כאשר ב-14% מהמקרים מונו כאפטרופוס תאגיד או יחיד שעיסוקו במתן שירותי אפטרופסות (אפטרופוס מקצועי). ישנן מדינות בארה"ב, שבהן האפטרופוס יכול להיות רשות מקומית, חבורת נאמנים (trustees), תאגידיים (corporate) ולפעמים אף מתנדבים. אפטרופוס חיצוני הוא לרוב

עמותה וזאת כאשר אין גורם אחר אפשרי ומתאים בתוך המשפחה. בישראל יש גם מצבים שבהם מתמנים יחידים שאינם בני משפחה. ישנן מדינות שבהן האפוטרופוס החיצוני הוא משרד ציבורי רשמי (Teaster et al., 2005).

קיימים מספר מודלים למימון אפוטרופוס חיצוני. בארץ המימון הוא פרטי, המשולם מכספיו של האדם הזקן ואף גובה התשלום מוסדר על ידי תקנות הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות (כללים בדבר קביעת שכר לאפוטרופוסים, תשמ"ט-1988). משנת 2016 המדינה מעניקה תמיכות לתאגידי אפוטרופוסות עבור טיפול באנשים מעוטי יכולת כלכלית (תקנות הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות, כללים בדבר קביעת שכר לאפוטרופוסים, תשמ"ט-1988). בארה"ב המימון יכול להגיע ממגוון מקורות: פרטי, תשלום מהרשות המקומית או תשלום מהמדינה (Teaster, 2003).

האתגרים של האפוטרופוסות החיצוניות הם לפעול מתוך ערכי האדם שהוא מייצג ולא רק כפוף לשיקולים כלכליים או לערכיו ולמניעיו של האפוטרופוס. האפוטרופוס החיצוני (אדם או עמותה) מחזיק בידיו שליטה על חייהם של אנשים מוחלשים וחסרי יכולות משפטיות. עקב זאת הם צריכים להיבדק בזוככות מגדלת ולנמק כל פעולה והחלטה הנעשית על ידם. מסקנותיה של טסטר (Teaster, 2003) הן, שעקב הכוח העצום שהמדינה מעניקה לסוכנויות האפוטרופוס החיצוני לטיפול באוכלוסייה המוחלשת והפגיעה ביותר, המדינה צריכה לדרוש מהסוכנויות דין וחשבון קפדני על הטיפול בהם. כיום, הדרישה המשפטית והמצב בפועל לא מחייבים רמה כזו של דיווח. גם בישראל ישנה ביקורת רבה על העמותות החיצוניות המתמנות כאפוטרופוסים על החסויים (בראל וחובי, 2015; טולוב וקנטר, 2014). הביקורת היא עקב הליקויים הרבים שנמצאו בתפקודן של עמותות חיצוניות שמונו על ידי בית המשפט אשר לא פעלו כפי שנדרש מהתפקיד החשוב שהוטל עליהן. כדי לתת מענה נוסף לפתרון בעיה זו פיתחה בראל (1999) מודל לבניית מאגר מתנדבים שישמשו בתפקיד אפוטרופוסים לזקנים שיש למנות להם אפוטרופוס.

תפקידו של העובד הסוציאלי לעניין סדרי דין בעניין מינוי אפוטרופוס

תפקידם של העו"סים בתחום הזיקנה הוא לפעול לטיפול ולהגנה על זקנים (תע"ס, 2015) עקב מחלות שלעיתים נלוות לזיקנה, תלות, חשש לניצול והזנחה. באותם מקרים, שבהם מצבים אלו משליכים על יכולתם של הזקנים לדאוג לעצמם ולנהל את ענייניהם, אחד האמצעים השכיחים שבהם נעשה שימוש כדי לסייע להם ולפעול להגנתם הוא מינוי אפוטרופוס.

את תפקידם של העו"סים לס"ד בעניין אפוטרופוס אפשר לחלק לשניים: הראשון, הליך שכיח ביותר, מעניק חוות דעת, הנקראת "תסקיר", המוגש לבית המשפט, בהתאם לבקשתו. בתסקירים אלו העו"סים לס"ד בוחנים את הצורך באפוטרופוס וממליצים על מועמד ראוי לתפקיד ועל הצורך לכך. לרוב זה קורה לאחר שהמשפחה או גורם אחר פנה לבית המשפט בבקשה להתחיל בתהליך מינוי אפוטרופוס לאדם הזקן. התפקיד השני

מגיע מתוך עבודתו היומיומית של העו"סים לס"ד במחלקות לשירותים חברתיים ברשויות המקומיות, כאשר הם יוזמים תהליך של מינוי אפוטרופוס כחלק מתוכנית התערבות, כדי לפעול לשם שמירת שלומו של הזקן המצוי בסיכון. במקרים אלו מתחיל תהליך אפוטרופסות כדי לחלץ את הזקן מניצול ו/או מהזנחה ו/או מחוסר טיפול ראוי, שאליו הוא חשוף ומתלווה לירידה נפשית ו/או קוגניטיבית. על העו"סים לס"ד לתת מענה לשאלות האם יש מקום למנות בעבור הזקן אפוטרופוס והאם המבקשים להתמנות לכך אכן ראויים (כרם, 2002; שינדלר, 2012 ותקנון עבודה סוציאלית [תע"ס], 2015).

"התסקיר" הוא תוצאותיה של חקירה פסיכו-סוציאלית של עובדים סוציאליים לעניין סדרי דין וחוות דעתם המוגשת לערכאות משפטיות או ליועץ המשפטי (תע"ס, 2015). עבודתם של העו"סים לס"ד מאופיינת בראיית התא המשפחתי כמערכת, תוך התמקדות בצורכי האדם. עקרון "טובת האדם" תוך התחשבות ברצונו, סעיף 35(א) בחוק, צריך תמיד להוות עקרון-על. העו"סים לס"ד אמורים לפעול מתוך שמירה על האינטרסים של האדם שמונה לו אפוטרופוס ובדיקת הצורך הממשי לפגיעה בעצמאותו, במקביל לבדיקת החלופות המתאימות יותר והפוגעניות פחות ממינוי אפוטרופוס. זהו "עקרון האמצעי הפחות מגביל" (תע"ס, 2015). בראל (2015, 2018) מציינת, כי האבחונים הרפואיים והדוחות הסוציאליים הם הכלים העיקריים המשמשים לקביעת הצורך במינוי אפוטרופוס. ואכן, ל-87.2% מתיקי האפוטרופסות צורף תסקיר משירותי הרווחה (Doron, 2004). העו"סים לס"ד בעצם משמשים כ"זרועו הארוכה" של בית המשפט, ולחוות דעתם משקל משמעותי ביותר בהליך מינוי אפוטרופוס (בראל, 2018; דורון וכשדי, 2004; שינדלר, 2007; Jones, 2009; Doron, 2014). העו"סים לס"ד הם למעשה אלה שיוצאים לשטח ומבקרים את האדם הזקן שמבקשים למנות עליו אפוטרופוס. אף שביט המשפט אינו מחייב למנות עו"סים לס"ד ולקבל תסקיר, הדבר נעשה כעניין שבשגרה.

בראל (2018) מציינת, כי ערכת התסקיר מאפשרת חילוץ קולו של האדם הזקן ושמיעתו. בכל התסקירים שבדקה, עורכי התסקירים נפגשו עם האדם הזקן וקולו של האדם הזקן בתהליך מובא על ידי העו"סים לס"ד לבית המשפט. מתוך כך ניתן להסיק על חשיבותם של התסקירים ועל עבודתם החשובה של העו"סים לס"ד, המשמשים כצינור המרכזי, אם לא היחיד, להשמעת קולם של אנשים זקנים בתהליך האפוטרופסות (בראל, 2018).

במסגרת תפקידם של העו"סים לס"ד עליהם לכבד את זכויותיהם של המטופלים ולעודד החלטות עצמיות. לעיתים הם מגבילים את זכויותיהם של מטופליהם כאשר הם פוגעים או עלולים לפגוע בעצמם או באחרים (NASW, 1999). הדילמה המרכזית בנוגע למוסד האפוטרופסות היא בשלילת זכויותיו של הזקן לאוטונומיה ולחירות, על אף שבתכליתו מוסד זה נועד להגן עליו (Wright, 2010). בספרות המקצועית נראה, כי מינוי אפוטרופוס על אדם זקן היא משימה מורכבת ורבת פנים, העלולה להשפיע באופן שלילי על איכות חייו של האדם הזקן והכוללת השלכות שליליות על רווחתו, כגון פגיעה בדימוי העצמי (Wilber et al., 2001; Salzman, 2010).

החלופות לאפוטרופסות כללית (לגוף ולרכוש)

במהלך השנים הועלתה ביקורת רבה בישראל כנגד מוסד האפוטרופוס והיעדר חלופות שימנעו פגיעה בחירותו ובזכותו של הזקן לאוטונומיה (Doron & Waksman, 2014), טולוב וקנטר, 2014). בשנת 2016 התקבל תיקון מספר 18 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות תשע"ו-2016 אשר, בין השאר, הוסיף כלים משפטיים נוספים, חלופות למינוי אפוטרופוס כללי, שתכליתם לסייע לאדם הזקן לנהל את ענייניו תוך פגיעה מינימלית אם בכלל באוטונומיה שלו. כלים אלה הם ייפוי כוח מתמשך ומודל קבלת החלטות נתמכת, אלה בנוסף לחלופות הקיימות, כגון אפוטרופוס תפור והסדרים משפטיים של הדין הכללי. התיקון קבע את העיקרון של השימוש באמצעי הפחות מגביל ושם דגש על חיזוק רצונו של האדם ועל זכותו לקבל החלטות על חייו. בכל הנוגע למודל תמיכה בקבלת החלטות, המודל התבסס על האמנה הבין-לאומית בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות, 2016. המודל הוסדר במסגרת תיקון 18 לחוק. יש לציין, כי עוד לפני כן המודל אומץ על ידי בתי משפט בעשרות פסק דין. פסק הדין הראשון שניתן בהקשר לאדם זקן, עבור אישה שסבלה מאלצהיימר ואשר התבסס, בין השאר, על האמנה, ניתן ב-2015 (חסוי נגד האפוטרופוס הכללי מחוז חיפה והצפון, 2015). מאז ועד היום כבר ניתנו כמה עשרות פסקי דין שאימצו את המודל, גם בקרב זקנים.

החלופה הראשונה היא שימוש באפוטרופוס באופן חלקי וזמני, המאפשרת "אפוטרופסות תפורה": (tailored guardianship) חלופה זו מתאימה את האפוטרופסות ליכולות השמורות של הזקן ועל כן ממנה אפוטרופסות באופן חלקי, לגוף או לרכוש, או לפעולה מסוימת. אפשרות זו גם מאפשרת שימוש באפוטרופסות זמנית, התוחמת את המינוי לזמן קצוב ונותנת זמן להחלמה ולהתאוששות ולבחינה מחדש של היכולות של האדם הזקן (לוי, 2011; ; Gibson, 2011).

ההתפתחות השנייה היא מודל של "מקבל החלטות חלופי". הסדר זה שונה מאפוטרופוס והוא בעיקר מודל של כלי תכנון משפטיים (Advanced legal planning). כלים אלו מאפשרים לאדם להתכונן מבעוד מועד למצב שבו לא יהיה כשיר לקבל החלטות בענייניו, זאת בעיקר באמצעות ייפוי כוח ו/או הנחיות מקדימות המעניקות סמכויות לאנשים אחרים לקבל החלטות בעבורו. כלים אלו אפשריים בתחום האישי, הכלכלי והרפואי. מודל זה שם דגש על קבלת החלטות במקומו של האדם בהתאם להנחיותיו טרם איבד את כושרו המשפטי (Doron, 2002).

ההתפתחות השלישית היא הגישה של "קבלת החלטות נתמכת", התופסת תאוצה כחלופה למוסד האפוטרופסות. גישה זו מעצימה את האדם עם המוגבלות ועוזרת לסייע לו בקבלת החלטות על חייו, תוך דגש לחשיבות של לא להחליט עבורו. המודל בא לידי ביטוי בשני אופנים: הראשון, מסייע לבגירים בעלי יכולת, אך הזקוקים לסיוע, לקבל החלטות, והשני "מקבל החלטות משותף" (Co-decision maker), המיועד לבגירים אשר מסוגלותם לקבל החלטות פגומה באופן משמעותי. במקרה זה מדובר בהחלטות משותפות של ה"תומך" ושל הבגיר וישומן כפוף להסכמת שני הצדדים (Blanc & Martinis, 2015; ; Carney, 2015; Shogren, Wehmeyer, Martinis, & Blanc, 2018).

בנוסף להתפתחויות אלו, במקרים המתאימים ניתן לעשות שימוש בהסדרים משפטיים מהדין הכללי כחלופה למינוי אפוטרופוס. כך, למשל, רישום הערת הזהרה על הנכס של האדם הזקן שחשוף לניצול בשל מצבו. על חלופות מעין אלו בתחום הכלכלי ראו טולוב (2015).

מטרת המחקר

מטרת המחקר הייתה לבחון את האופן שבו עוס"ם לס"ד בתחום הזיקנה תופסים את תפקידם בהליך מינוי אפוטרופוס. חשיבות המחקר נובעת מכך, שהמלצת העו"סים לס"ד משמעותית בהחלטת בית המשפט, המשפיעה ישירות על חייהם של אנשים זקנים ומשפחותיהם.

שיטה

המחקר נערך בגישה איכותנית. מחקר איכותני מאפשר הבנה מעמיקה, מורכבת ומפורטת, של קבוצה עו"סים ייחודית זו, אשר טרם זכתה להתייחסות ישירה. המחקר מאפשר מבט מעמיק על מורכבות תפקידם ועל הדילמות והקשיים עמם הם מתמודדים (Creswell, 2007).

ניתוח הראיונות נעשה בשיטת ניתוח תמתי לפי שישה שלבים (Braun & Clarke, 2006). השלב הראשון כלל קריאת עומק של הראיונות, בכל ריאיון סומנו הרעיונות המרכזיים וכתיבת תיאור הנושאים בכותרות קצרות ללא השוואה או התחייבות לקטגוריות קודמות. ניתוח זה נעשה בשיטת קידוד פתוח (Open coding) (Strauss & Corbin, 1990). בשלב השני נבנו קטגוריות ראשוניות של מידע, כגון: קשיים, תחושות, תפיסות העו"סים לס"ד וכדומה. בשלב השלישי נעשה חיפוש אחר מושגים משמעותיים שחזרו על עצמם בראיונות. בשלב הרביעי, נלקחו כל הנושאים ונוצרה טבלה מארגנת, המכילה את 18 הראיונות בצורה אנכית. הכותרות והקטגוריות מוצגות בכל תא ותא. כל שורה מייצגת קטגוריה וזהה כדי להקל ולאפשר השוואה בין הראיונות בכל קטגוריה. בשלב החמישי, על ידי הצלבת מידע ממרואיינים שונים ומציאת קטגוריות החוזרות על עצמן, נערך מיפוי של הקטגוריות ונבנו תמות מרכזיות (שלסקי ואלפרט, 2007). סידור התמות ברצף לוגי חושף את המשמעויות, הבחירה, התהליך והמעבר בין התערבות טיפולית, התערבות סמכותית והחלופות שביניהן (Miles et al., 2013). בשלב השישי נבחנה הספרות הקיימת והופק פרק הממצאים.

אוכלוסיית המחקר כללה 18 עו"סים לס"ד בתחום הזיקנה ברחבי הארץ. המשתתפים אותרו דרך ראשי מחלקות רווחה, כפי שמופיעים באתר האינטרנט של המשרד לשוויון חברתי, הפניות של מפקחים ובדגימת כדור שלג. כל זאת, לאחר קבלת אישור ועדת המחקר של משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

אוכלוסיית המחקר הייתה מבוססת על מדגם שונות מקסימלית (Maximum Variation) (Miles et al., 2013). הנחקרים היו גברים ונשים בגילאים שונים ובעלי ותק שונים, אשר חלקם מועסקים במחלקות לשירותים חברתיים בעריות וחלקם

במועצות מקומיות; ממצב סוציו-אקונומי שונה ודתות שונות. הקריטריונים היו: מגדר, עבודה במועצה מקומית, שבה את/ה עו"ס ס"ד יחיד בתפקיד מול עו"ס ס"ד בעירייה, שבה יש עמיתים לתפקיד, מצב סוציו-אקונומי של היישוב שבו את/ה מועסק/ת ומיקומו הגיאוגרפי. כמו כן נבדק המגזר, הוותק בתפקיד, השכלה והדרכה, כפי שמתואר בטבלה שלהלן.

מאפיינים דמוגרפיים של המדגם

77%	14	נשים	מגדר
22%	4	גברים	
44%	8	עו"ס ס"ד יחיד בתחום	עירייה / מועצה מקומית
55%	10	עו"ס ס"ד בצוות בתחום	
33%	6	נמוך	מצב סוציו-אקונומי של היישוב
27%	5	בינוני	
38%	7	גבוה	
11%	2	דרום	מיקום גיאוגרפי של יישוב
16%	3	ירושלים והסביבה	
33%	6	מרכז	
22%	4	שפלה	
16%	3	צפון	
77%	14	יהודי	השתייכות למגזר
22%	4	ערבי	
33%	6	עד 5 שנים	ותק בתפקיד עו"ס ס"ד לעניין סדרי דין בתחום הזיקנה
38%	7	מעל 10 שנים	
22%	4	מעל 20 שנים	
22%	4	תואר ראשון	השכלה
77%	14	תואר שני	
55%	10	כן	מקבל הדרכה
44%	8	לא	

מדריך ריאיון

המחקר השתמש בריאיון עומק חצי-מובנה, המורכב ממערך מסודר של שאלות (נספח 1). השאלות ניתנו לשינויים בהתאם לדינמיקה שנוצרה עם המרואייין. הריאיון החצי-מובנה נבחר כיוון שדרוכו ניתן להבין את מערכת הנורמות, האמונות והמניעים של המרואייין (Winmer & Dominic, 2000). הריאיון כלל שאלות מובנות שהוכנו מראש, אולם גם אפשר דיבור שוטף וזורם של העברת סיפורים, דילמות וקשיים. דרך הדיבור השוטף היה אפשר לצפות בדילמות של עו"סים לס"ד ביחס לתפקידם.

בפתח הריאיון תיארתי את נושא המחקר וביקשתי מן המרואיינים לתאר סיפור/חוויה/מקרה משמעותי מעבודתם. לאחר שסיפרו ותיארו את הסיפור הפתוח נשאלו שאלות הבהרה על הדילמות, הקשיים והעמדות כלפי המקרה. לעיתים קרובות, כחלק מהסיפור, עו"סים לס"ד ענו על השאלות שהוכנו מראש טרם שאלתי. לאחר שתיארו סיפור משמעותי, שאלתי מה הם אוהבים בתפקיד, קשיים ודילמות. שאלתי על עמדתם כלפי מוסד האפוטרופוסות, המועמד הראוי והחלופות. נראה היה, כי המרואיינים הבינו את השאלות ולא היו זקוקים להכוונה רבה בהתמקדות בנושא המחקר הרלוונטי (ראו נספח 1: מדריך הריאיון).

הממצאים

המחקר העלה, כי העו"סים לס"ד רואים את תפקידם כדורש יכולת מקצועית אשר נעה בין שני קטבים של התערבות. מצד אחד, התערבות טיפולית במשפחה סביב הטיפול באדם הזקן ומצד אחר, ההתערבות סמכותית באמצעות החוק לשם הגנה על האדם הזקן מפני התעללות, הזנחה והזנחה עצמית. ממצאי המחקר מדגימים כיצד העו"סים לס"ד מעדיפים, ככל שניתן, לפעול בשיטות טיפוליות ומנסים להימנע מלפעול בגישה סמכותית, שבה פונים ויוזמים מינוי אפוטרופוס או ממליצים בתסקיר לבית המשפט על מועמד נגד רצון הזקן או משפחתו. ההתערבות הטיפולית כוללת התערבויות מצד העו"סים לס"ד, השואפות להשאיר את הטיפול באדם הזקן בתוך הסביבה המוכרת ולהמעט, ככל שניתן, מינוי אפוטרופוס.

במקרים שבהם אין ברירה, יש להימנע, ככל שניתן, משימוש בעמותות חיצוניות. המרואיינים מתארים, כי הם עוברים שינויים תפיסתיים במקביל לשינויים המתרחשים במדיניות הכללית בעניין מינוי אפוטרופוס. השינויים התפיסתיים דוגלים בצמצום משמעותי באפוטרופוסות כללית (לגוף ולרכוש יחד) וחפוש אחר חלופות משפטיות אחרות, כגון: קבלת החלטות נתמכת, הסדרים משפטיים מהדין הכללי, אפוטרופוס תפור וכדומה. העו"סים לס"ד הביעו רצון להעצים, ככל שניתן, את האדם הזקן ולהפחית את השימוש במינוי אפוטרופוס. עם זאת, הם מעידים, כי אין להם ניסיון וידע מספיק במימוש חלופות משפטיות שונות מלבד מינוי אפוטרופוס המוכר להם.

1. התערבות טיפולית

התערבות טיפולית במשפחה מתקיימת כאשר קיים סכסוך משפחתי סביב הטיפול באדם הזקן. מטרת ההתערבות להגיע להסכמה המטיבה עם צרכיו של הזקן. חוסר ההסכמה בין

בני המשפחה יכולה להתבטא בשאלת הצורך במינוי אפוטרופוס או בשאלת מי המועמד המתאים ביותר מקרב בני המשפחה. התערבות טיפולית נעשית באמצעות שיחות מקצועיות של עו"סים לס"ד עם בני המשפחה או במקרים מסוימים גם על ידי הפניה למגשר חיצוני. עו"סים לס"ד תיארו שימוש במיומנויות טיפול מצדם או שליחת בני המשפחה לגישור כפתרון יצירתי לטובתו של הזקן וכדי למנוע מינוי אפוטרופוס חיצוני.

אם זה כן משפחה שאני רואה שם הרבה בלגן, אז אני כן אנסה לקדם את זה דווקא שם, ולנסות כן להביא את המשפחה לאיזשהו גישור, לראות אם זה כן יכול להיות איזה מצב שזה כן יהיה מישור מהמשפחה, ואם לא – אז לדבר איתם לגבי אפוטרופוס חיצוני. כי פשוט יש הרבה סיטואציות כאלה שהקשישים נתונים להמון לחצים. בעיקר מצד הילדים ולגבי עניינים כלכליים. במקרה כזה, באמת כשממנים אפוטרופוס חיצוני – לא תמיד, אבל לפעמים, אותו אדם יכול יותר לנשום לרווחה. במקרים האלה אני יותר אנסה למנות אפוטרופוס חיצוני. בשאר המקרים, אני כן אנסה לדחות מינוי חיצוני, ורק באמת אם אין ברירה.

(תמר, בת 37, שנת ותק אחת כעו"ס לס"ד).

מדברי המרואיינים עולה, כי ההתערבות הטיפולית שמה לה כמטרה להגיע לידי הסכמה כדי להימנע משימוש בהתערבות סמכותית. פאטמה, מרואיינת מהמגזר הערבי, מתארת את חשיבות השיחות הטיפוליות לצורך הסכמה כ"סולחה" משפחתית כדי להיטיב את רמת הטיפול בזקן. מטרתיהן של השיחות הטיפוליות וה"סולחה" הן למצוא מכנה משותף בתוך המשפחה ולהגיע להסכמה משפחתית בעניין מסוים. במקום שבית המשפט יחליט על מועמד ראוי לטיפול בזקן, המשפחה תעבור תהליך של "סולחה" בין בני המשפחה וההחלטה תגיע מתוך המשפחה ולא ככפייה מעליה. בדוגמה של פאטמה ניתן לראות, כי השימוש במיומנויות מקצועיות של עו"סים סייעה במציאת מטפל עיקרי לטיפול בזקנה וייתר את הצורך במינוי אפוטרופוס.

אני כאילו היה לי מקרה שהמנהל שלי רצה – ככה הוא ראה את המקרה – שטובת הקשיש היא מינוי אפוטרופוס, ואני ראיתי שטובת הקשיש היא לא מינוי אפוטרופוס – שזה לא הפתרון. והפתרון בשבילי היה יותר לעשות בין האחים והאחיות שלום בית, והם יתחילו לשתף פעולה בינם לבין עצמם על מנת לטפל בקשיש. כאילו, לעשות סולחה כזאת. ואז זה יתרום יותר לקשיש – קשישה, היא הייתה קשישה בסוף ימיה, וממש היא הייתה מקבלת פצעי לחץ, והבנות שלה לא היו מטפלות בה בגלל סכסוך משפחתי בינן לבין האח שהיא הייתה גרה איתו. ואז אני העדפתי לא ללכת על זה. ללכת על העניין של לעשות סולחה, ושהקשישה בסוף ימיה תיהנה לראות את הילדים שלה והבנות שלה מטפלות בה כולם בלי סכסוכים, בלי שום דבר.

(פאטמה, בת 46, מהמגזר הערבי, 15 שנות ותק כעו"ס לס"ד).

עו"סים לס"ד מתארים בראיונות כמטרת-על להימנע כמה שניתן ממינוי אפוטרופוס חיצוני למשפחה. לדבריהם, כחלק מתפיסתם הטיפולית יש חשיבות רבה להשאיר את האחריות על האדם הזקן בתוך המרחב המשפחתי, מתוך אמונה כי בן משפחה מטפל בבן משפחתו על בסיס היכרות עם האדם ורצון כנה לדאוג לשלומו.

וזה תמיד דילמה, ותמיד תמיד אנחנו מנסים להשאיר את זה כן לאנשים שמכירים ומשפחה וחברים ואיזשהו קשר אנושי אישי שאנחנו יודעים שיש באמת איזה אינטרס אנושי לדאוג לבן אדם, אבל כשאין ברירה, פונים לחיצוני, ואז מחזיקים אצבעות ומקווים שאף אחד לא ימעל בתפקידו. (שושי, בת 32, שנתיים ותק כעו"ס לס"ד).

עו"סים לס"ד פועלים עם המשפחה לצורך הגעה להסכמה על מועמד ראוי או שליחה למגשר חיצוני לצורך בחירת מועמד על ידי בני המשפחה. אם זה אינו נושא פרי, הברירה האחרונה היא מינוי אפוטרופוס חיצוני למשפחה, בדרך כלל עמותה או עו"ד. ההתערבות הטיפולית כוללת איתור אפשרויות שהאדם הזקן יטופל על ידי משפחתו ובקהילה שבה הוא חי. רק כאשר לא נותרת ברירה, העו"סים לס"ד יפנו למינוי אפוטרופוס לאדם הזקן. יש לציין, שגישה זו עולה בקנה אחד עם עיקרון נוסף שאומץ במסגרת תיקון 18 והוא עקרון הצורך. עקרון זה בא לידי ביטוי בסעיף 33(א) הקובע, כי "לא ימנה בית המשפט אפוטרופוס לאדם בגיר לפי סעיף 33(א)(4), אלא אם כן ראה כי התקיימו כל אלה: (1) בלא מינוי עלולים להיפגע זכויות, אינטרסים או צרכים של האדם". מיכל, עו"סית לס"ד, מתארת מהו השלב שבו היא פונה למינוי אפוטרופוס לאדם הזקן.

אני דוגלת ברשימות. אני עושה רשימות כאלה של מה אני צריכה לעשות בתהליך. אני רושמת לעצמי מה אני חושבת שצריך לעשות – ליצור קשר עם המשפחה, עם המשפחה המורחבת, לפנות לפה, לפנות לשם, לראות מי יכול לעזור מי יכול להירתם. כשאני רואה שכלו כל הקיצין ואין כבר מי שיכול לעזור – אין גורם שתומך בקשיש. כשפסיכו-גריאטר קובע שהוא דמנטי ויש המלצה – זה הזמן. זה נקודת זמן שאין ברירה. שאין ברירה. אבל באמת שעשייתי כל מה שאפשר להימנע מזה. זה לא פתרון קסם, אני מעדיפה שתהיה איזשהו משפחה או מישהו שיעזור ויעשה. (מיכל, בת 53, ותק 25 שנה, מועצה מקומית).

2. התערבות סמכותית

בקצה השני נמצאת ההתערבות הסמכותית. העו"סים לס"ד לעיתים נעזרים בחוק הכשרות המשפטית כנגד רצון האדם ו/או משפחתו ו/או ללא הסכמה מדעת מצידו של האדם הזקן. בהתערבות סמכותית העו"סים לס"ד משמשים בתפקיד מקצועי, הפועל למיגור ולצמצום תופעת הניצול וההזנחה בקרב זקנים, בנוסף למקרים של הגנה על הזקן בשל היעדר יכולת לדאוג לענייניו בגלל לקות או מחלה כלשהי. הטיפול הסמכותי הוא שיטה שמהותה התערבות של עו"סים לס"ד כנגד עמדת המשפחה או האדם הזקן עצמו או ללא הסכמתו מדעת.

לפי העו"סים שרואינו במחקר זה, במקרים מעין אלו, הם נותרים "באין ברירה" מול מקרים חריפים של ניצול פיזי או כלכלי של האדם הזקן לצורך הגנה, בנוסף למקרים של הגנה על הזקן בשל היעדר יכולת לדאוג לענייניו בשל מחלה. עו"סים לס"ד מתארים התערבויות אלו כקשות, כיוון שאינן נעשות בהסכמה, אך הן חשובות לשם הגנה על אנשים זקנים המצויים במצבי סיכון ובפרט כאשר הם סובלים מניצול ומהזנחה קיצוניים. כדוגמה לכך, בוריס מתאר אישה זקנה, שסבלה מניצול כלכלי וסחיטה רגשית מילדיה, שהשפיע לרעה על מצבה הנפשי והפיזי. בגישת הטיפול הסמכותי, בוריס הפעיל תוכנית התערבות, שכללה יוזמה של מינוי אפוטרופוס לענייני רכוש כנגד רצון ילדיה, אשר נטרל את הסכסוכים הכלכליים מסדר יומה של האישה הזקנה ובכך היטיב את מצבה הנפשי והפיזי.

גברת בת 92 תושבת ניו יורק מחליטה שהיא עולה ארצה ועוברת לגור אצל אחד מהילדים. מסתבר שלגברת יש נכסים כאלה או אחרים בניו יורק, שכנראה ששוויים הרבה מאוד כסף. ויש לה 8-9 ילדים, והילדים בעוד האימא חיה – מתחילים מאבקים מה יקרה אחרי 120, כשכל אחד מפעיל עליה אלימות מילולית ולחץ נפשי – לא כולל חלק מהילדים – לחץ נפשי מאוד גדול של כמו סוג של סטוקינג כזה – סוג של הטרדה כל הזמן על כל מיני דברים שרצו, ואתה רואה את ההידרדרות אצל הקשישה. מאוד נסערת, לא ישנה טוב, לא רגועה, התיאבון מאוד יורד, המשקל יורד. רופאה משפחה אומר: היא לא טובלת מאיזושהי מחלה, אבל רואים שמצבה מידרדר. והגברת כמעט ולא דמנטית – כאילו, מבחינה רפואית, אין סיבה למנות לה אפוטרופוס. אבל מאידך, היא באמת לא מסוגלת לדאוג לענייניה, ומי שעושה את זה, זה אחד מהילדים, שבתמורה לזה, מפעיל עליה לחצים ומשסה ילדים אחרים בה. וזה רק מכניס אותה לסחרור. עכשיו, המשפחה לא רוצה לבקש אפוטרופוס – היא לא זקוקה, מסתדרת. ניסינו לפתור, להוריד את מצב האלימות בדרכים אחרות, ואנחנו לא מצליחים. צריכים לזכור שוב פעם – מבחינתי, מינוי אפוטרופוס זה הרי אמצעי, זה איזה אחד מהכלים שיש שם, זה לא מטרה בפני עצמו. במקרה הזה, חשבתי שאם היו ממנים לה אפוטרופוס לרכוש, זה היה מנטרל את הילדים, כאילו, כי היה מישהו שהיה דואג לגיהול הנכסים האלה, ואף אחד לא היה... הם היו מעתיקים את המלחמה למלחמה עם האפוטרופוס, שמבחינתי, זה היה מצוין... ההנמקה שלי למה היא זקוקה לאפוטרופוס, כי אני לא רואה אפשרות אחרת להוריד ממנה את הלחץ – להציל אותה מאלימות המשפחתית הזאת. והיא מגיעה לבית משפט, וכל החמולה מגיעה לבית משפט, ויש המון דיונים. בסופו של דבר, כן מינו לה אפוטרופוס קיצוני... המשפחה תפסה את האפוטרופוס כיעד להתקפות, וירדו מהקשישה.

(בוריס, בן 44, 10 שנים עו"ס לס"ד).

הטיפול הסמכותי כולל את האפשרות לזיזם תהליך של מינוי אפוטרופוס כדי למנות אדם או תאגיד שיפעל להגנה או לשמירה על שלום הזקן.

במסגרת ההתערבות הסמכותית ניתן לפעול ל"אור החוק" (ויש שנקרא ב"צל החוק") שמשמעותו, שהעו"סים לס"ד פורטים ומסבירים למשפחת הזקן את החוקים דרכם ניתן לפעול כדי להיטיב את מצבו של הזקן הנמצא תחת ניצול ו/או הזנחה ו/או ללא טיפול ראוי. לעו"סים לס"ד בתחום הזיקנה ישנם חוקים נוספים שבהם הם נעזרים, כגון: חוק ההגנה על חוסים התשכ"ו-1966 וחוק למניעת אלימות במשפחה התשנ"א-1991. סמכויות אלו ניתנות לפעולה למען מטרתם העיקרית: מיגור וצמצום תופעת הניצול וההזנחה בקרב זקנים. הטיפול הסמכותי לאור החוק מידע ומדריך את המשפחה בפעולות שהן צריכות לפעול בהן, כדי לשפר את מצבו של הזקן. אם והמשפחה לא תפעל לאור זאת, בסמכותם של העו"סים לס"ד לפעול ללא שיתוף הפעולה של המשפחה.

שאני בצל החוק, גם בסדרי דין, שאם הם לא עושים זה ואת זה, אני אתחיל ב... (מינוי), כי חייבים למנות לו אפוטרופוס, וגם את האח הזה שגר אתו, שכנראה די שיחק לו בכספים, אני די החזקתי אותו קצר. (צילה, בת 64, 27 שנות ניסיון כעו"ס לס"ד).

שימוש בגישה סמכותית ל"אור החוק" יכול להניע את המשפחה לשיתוף פעולה למען האדם הזקן ללא הפעלת החוק בפועל. הפעלת החוק משמע פנייה יזומה למינוי אפוטרופוס.

אנחנו גם משתמשים בזה הרבה פעמים, אני לא אגיד איום, אבל זה ככה מרחף באוויר. אם אנחנו רואים שיש בין אחים איזו שהן הסכמות קנטרניות - סתם הם לא רוצים לחתום אחד לשני או אנחנו מסבירים להם את המשמעות מה קורה כשזה נשאר בתוך המשפחה ומה קורה כשזה נמסר. זאת אומרת, שתמיד קיימת אפשרות שאם בית המשפט יתרשם שאין הסכמות בין בני המשפחה, בית המשפט ימנה אפוטרופוס חיצוני. ויעשו את זה מהר מאוד. כי אם קיים צורך במינוי אפוטרופוס, זה מיד. זה משהו שחייב לקרות. ואם בני משפחה לא משכילים נגיד להגיע להסכמות, לוותר אחד לשני, גוף חיצוני יעשה את זה. (גילה, בת 63, ותק 33 שנה כעו"ס לס"ד).

3. מימוש חלופות משפטיות למינוי אפוטרופוס

מהראיונות עולה, כי קיים רצון של עו"סים לס"ד לפעול להגנת האדם הזקן ובמקביל לצמצם את הפגיעה בזכותו לאוטונומיה. רצון זה מתבטא בכך שהעו"סים מעוניינים לפעול בהתערבויות טיפוליות המביאות להסכמה בדרכי הטיפול באדם הזקן ולהפחית שימוש בהתערבויות סמכותיות נגד רצון המשפחה או האדם עצמו. גישה זו מתאימה לשינויים התפיסתיים בשנים האחרונות, אשר דוגלים בצמצום באופן ניכר בשימוש באפוטרופוסות כללית (לגוף ורכוש יחד). בנוסף, הגישה דוגלת בחיפוש חלופות משפטיות אחרות, כגון: קבלת החלטות נתמכת, הסדרים משפטיים מהדין הכללי, אפוטרופוס תפור וכדומה. עוד עולה מן המחקר, כי כאשר העו"סים לס"ד נדרשים לפעול בהתערבות סמכותית ומבקשים לצמצם את הפגיעה באוטונומיה של אדם זקן אין בידיהם מספיק ידע וניסיון פרקטי לעשות שימוש נרחב בהתערבויות חלופיות למינוי אפוטרופוס.

יש שינוי בחודשים האחרונים, בשנים האחרונות, שלא למהר לנסות ולמצוא חלופות אחרות, אני חושבת שהם נכונים, אני יודעת להגיד על עצמי שאני לא יודעת ולא מספיק חושבת על זה, עכשיו זה התחיל להיכנס לשיח שלנו של אולי לא להמליץ ישר על גוף ורכוש, אולי רק זה, אולי רק זה, אולי כמו איך קראו לדבר הזה החדש? שחברה תהיה כמו עזרת החלטות, תומכת החלטות, נכון? אז אני חושבת שזה צריך להיכנס יותר לשיח, זה לא מספיק, לפחות לא שלי.
(מרב, בת 43, ותק 8 שנים כעו"ס לס"ד).

לאחרונה אני מוצאת את עצמי יותר ויותר מנחה אותם (את המשפחות) לא למהר לפנות להליך הזה של הוצאת אפוטרופוס. אבל לבדוק דברים נוספים, האם יש ייפוי כוח לחשבון הבנק, האם חתמו אי פעם על ייפוי כוח רפואי, האם הקשיש עדיין יכול לחתום על ייפוי כוח רפואי, זה משהו שכן ככה לא מעט דיברתי עם משפחות על הנושא הזה.
(מיה, בת 34, 4 שנים עו"ס לס"ד).

אני חושבת שהרבה פעמים כדאי לעשות את כל ההכנות לפני – זה גם משהו שאנחנו מאוד מנסים לעבוד עליו עם המשפחות שאנחנו מכירים – כן לתת ייפוי כוח וכן לחתום על הנחיות מקדימות, וכן להתכונן עוד מראש – להגיד מה אנחנו רוצים שיהיה אחר כך. וההחלטה על המינוי בסופו של דבר מגיעה כשיש איזושהי ירידה משמעותית – כשיש כבר פסיכו-גריאטר מעורב בתמונה, ויש דמנציה שמוגדרת כדמנציה ומאובחנת כדמנציה.
(שושי, בת 32, שנתיים ותק כעו"ס לחוק).

אפרת, עו"סית לס"ד, מתארת שינוי תפיסתי שמתחיל לחלחל ואף מספרת על שינוי בעמדותיה. בעבר הייתה בעד אפוטרופסות וכיום היא מודעת יותר למגבלות ולחלקים השליליים במוסד זה. עם זאת, היא מתארת כי איננה מכירה חלופות אחרות למוסד האפוטרופסות הידוע והמוכר.

האמת שפעם הייתי מאוד בעד (אפוטרופסות). אני חושבת שכן משהו מאז הקורס ומאז... שמשו קורה סביב זה, והשיח כן מחלחל. אבל ברוב המקרים, אני לא רואה חלופה.
(אפרת, בת 31, שנתיים ותק כעו"ס לחוק).

עו"סים לס"ד מתארים שינוי בתפיסותיהם לצד מחסור בידע תיאורטי ובניסיון ממשי בשטח במימוש החלופות המשפטיות. המחסור בידע ובניסיון מעשי מעלה חששות וחוסר ודאות כלפי החלופות המשפטיות למינוי אפוטרופוס. כתוצאה מכך, עו"סים לס"ד עדיין רואים את מוסד האפוטרופסות כפתרון לאחר מיצוי כל האפשרויות האחרות.

דין והמלצות

מהרציונות עולה, כי תפיסת תפקידם של העו"סים לס"ד כוללת יכולות מקצועית אשר נעות בין התערבות טיפולית להתערבות סמכותית. ההתערבות הטיפולית של גישור והסכמה מתאימה למאמרם של דורון והלפרין (דורון והלפרין, 2010), שבה הם מתארים את בסיס ההתערבות של "גישור משפחתי" בקבלת החלטות בטיפול באנשים זקנים. גישור הוא טיפול קוגניטיבי אשר מטרתו לחבר בין חברי משפחה הנמצאים בקונפליקט ומתקשים להגיע להסכמה, להחלטה משותפת, להבנה או לפשרה. בהליך הגישור ניתנים למשפחה כלים לבדוד את הבעיה מהאינטרסים האישיים ולהניע אותה לעבר חיפוש אלטרנטיבות לצורך קבלת החלטה משותפת. אף על פי שהטיפול במשפחה בסכסוך וגישור כדי להגיע להסכמה אינם בהגדרת התפקיד הרשמי של העו"סים לס"ד (תע"ס, 2015), הם בעבודתם בשטח בוחנים את כל ארגז הכלים הטיפוליים, כדי להביא משפחה הנמצאת במשבר סביב מינוי האפוטרופוס להמלצה מיטבית. ממחקר זה עולה, כי עו"סים לס"ד נעזרים בערכי העבודה הסוציאלית הטיפולית, הפועלת לטפל ולפשר במטרה לסייע למשפחה לגבש המלצה מיטבית. העו"סים לס"ד אינם מנתקים את תפקידם כיד הארוכה של בית המשפט מן הפרופסיה שאליה הם שייכים.

האלטרנטיבה השנייה העומדת בפני העו"סים לס"ד בשלב זה היא ההתערבות הסמכותית, שהיא לעיתים נגד עמדת המשפחה או האדם הזקן עצמו (אלון, 2010). התערבות זו יכולה לכלול: מינוי אפוטרופוס כחלק מתוכנית התערבות שתכליתה להגן על האדם הזקן או המלצה על מועמד שאיננו מוסכם על המשפחה או על האדם הזקן. ממצא זה תואם את האמור בספרם של אלון ועמיתיה (2013, 2019) שבהם, נכתב כי "ההגנה על אותם זקנים הסובלים מהזנחה, התעללות וניצול כלכלי תיעשה, במקרים מסוימים, באמצעות מינוי אפוטרופוס עליהם". הסמכות להגביל את כשרותו המשפטית של האדם הזקן ולמנות עליו אפוטרופוס נתונה בידי בית המשפט, אשר אמור בהחלטתו לבטא איזון אינטרסים בין הצורך להגן על הזקן לבין הצורך לכבד את כבודו וחירותו. במאמרה של אלון (2010) מצוין, כי אחד הקשיים של העו"סים לס"ד במילוי תפקידם הוא שאין הפרדה ברורה בין תפקידו ההגנתי/סמכותי לבין תפקידם כעו"סים טיפוליים. חוסר ההפרדה יוצר קושי הקשור במושגי סיוע בין טיפול סוציאלי קלאסי לבין הטיפול סמכותי. מהרציונות עולה, כי העו"סים לס"ד אינם רואים קושי בחוסר ההפרדה, אלא תופסים זאת ככלי נוסף המאפשר מגוון דרכי טיפול כדי להשיג את הפתרון המיטבי. הטיפול בסיוע החוק בעבודה סוציאלית הוא תחום ההולך ומתפתח בתוך תורת המשפט הטיפולי (Therapeutic jurisprudence). התיאוריה מבוססת על התובנה, כי ישנן השלכות טיפוליות הנגזרות מהשימוש בחוק, בנוסף לכך שהמשפט עצמו יכול לפעול כסוכן טיפולי (וקסלר, 2010). עמדתם של מדן וויין (Madden & Wayne, 2003) כי עבודה סוציאלית צריכה לכלול ידע ומיומנויות בתחום המשפט וזאת כדי שהעו"סים יפעלו בצורה נכונה בתחום המשפטי. גישה זו יוצרת תשתית המאחדת פרופסיות טיפוליות ומשפטיות ובכך מייצרת תשתית לקבלת החלטות יצירתיות משותפות.

ממצאי המחקר מלמדים, כי השימוש בחלופות השונות מהווה מעין התערבות ביניים, שבין ההתערבות הטיפולית להתערבות הסמכותית. על כן ישנה חשיבות מכרעת להרחיב את הידע והביטחון המקצועי של העו"סים לס"ד בשימוש בחלופות. המחסור בידע, בתקנות ובניסיון מעשי מעלה חששות וחוסר ודאות אצל העו"סים לס"ד בכל הנוגע לחלופות אלו. על כן, אין זה מפתיע כי ההתערבות השכיחה ביותר היא עדיין שימוש במוסד האפוטרופוס. ממצאים אלו אינם מפתיעים כיוון ששינוי תפיסות איננו קורה באופן מיידי. במאמרם של סגל-רייך ושינדלר (2015) הם מציעים כי שיתופי פעולה רב-מערכתיים בין ארגונים, כולל עובדים סוציאליים ואנשי משפט, יכולים להניע שינוי בתחום האפוטרופוס לזקנים, בפרט, בקבלת החלטות נתמכת בזיקנה. בהיבט הרחב, לא ניתן להתעלם מהשפעות של גילנות (Agism) גם בקרב עו"סים המטפלים בזקנים (Ben-Harush, Shiovitz-Ezra, Doron, Alon et al., 2017). גילנות היא דעה קדומה המביאה לאפליה על רקע של גיל (Butler, 1969). ניתן לראות כי ההתנהלות של עו"סים כלפי זקנים בארץ ובעולם מושפעת מתפיסה גילנית (דורון, 2010; Wang & Cohnody, 2013; Youdin, 2014). בקרב העו"סים נמצאו ביטויים לגילנות כבר בשלב ההכשרה (Kane, 2007). במחקר שנערך בקרב סטודנטים לעו"ס, קיין (Kane, 2007) חשף, כי הסטודנטים תפסו אנשים זקנים כקבוצה פגיעה ושולית. במאמרם של בן הרוש וחובי (Ben-Harush et al., 2017) נמצא, כי תפיסה זו משפיעה, בין היתר, על דעותיהם כלפי טיפול ראוי בזקנים במערכת הבריאות. בנוסף לכך, ההבניה החברתית של הזיקנה מאפשרת את השתקת קולה של אוכלוסיית הזקנים שממונה להם אפוטרופוס (Doron, 2002, 2004). במחקר זה ניתן להצביע על שינוי עמדות ורצון של העו"סים לס"ד להימנע ולהפחית ככל שניתן התערבויות כופות כלפי זקנים. העו"סים מעוניינים לפעול בהתערבויות טיפוליות המביאות להסכמה בדרכי הטיפול באדם הזקן. הדיון במחקר זה מעלה את השאלה: האם השינוי בתפיסה של עו"סים כלפי התערבויות כופות קשור או מושפע משינוי בתפיסת הגילנות שלהם כלפי זקנים? מחקר זה לא בדק השפעה זו, אך אכן חושף את השינוי התפיסתי של עו"סים לס"ד אשר, בעבר, היו פונים בקלות יחסית להליך מינוי אפוטרופוס (דורון, 2008; Doron, 2004).

המלצות

לאור הממצאים, עולות שתי המלצות יישומיות:

1. העו"סים לס"ד מתערכים בכלים טיפוליים במשפחה כאשר קיים סכסוך משפחתי סביב הטיפול באדם הזקן. מטרת ההתערבות הטיפולית היא להגיע להסכמה המיטיבה עם צרכיו של הזקן. אף על פי שהטיפול במשפחה בסכסוך, בגישור בין הצדדים, אינו בהגדרת התפקיד הרשמי של העו"סים לס"ד (תע"ס, 2015) רצוי להעשיר מיומנויות אלה בקרב העו"סים לס"ד. ניתן לשקול ולהוסיף למידה והכשרה של מיומנויות גישור ויישוב סכסוכים וטיפול במשפחה במשבר כדי להעשיר את העו"סים לס"ד בכלים טיפוליים אלו. כל זאת, לצורך טיפול במשפחות הנמצאות במשבר סביב הטיפול לאדם הזקן.

2. מהרציונות עולה, כי השימוש בגישה הסמכותית נעשה כמוצא אחרון. על כן, מומלץ להוסיף ייעוץ והדרכה וידע משפטי רחב יותר לעו"סים לס"ד כדי לסייע בבניית דרכי התערבות הן טיפוליות והן שימוש בחלופות לאפורטרופסות. ממצאי המחקר מלמדים, כי השימוש בחלופות השונות מהווה מעין התערבות ביניים, שבין ההתערבות הטיפולית להתערבות הסמכותית. על כן ישנה חשיבות מכרעת להרחיב את הידע והביטחון המקצועי של העו"סים לס"ד בשימוש בחלופות.

מגבלות המחקר

ראשית, מגבלת מיצוב החוקרת, זאת משום שהחוקרת הראשית היא חלק מאוכלוסיית המחקר ולא חוקרת ה"צופה מן הצד". עובדה זו עלולה להיות גורם מגביל ומטה. שנית, מגבלת ייצוג האוכלוסייה, מכיוון שמחקר זה נערך רק בקרב 18 עו"סים לס"ד. עם זאת, אוכלוסיית המחקר מבוססת על מדגם שונות מקסימלית (Huberman & Miles, 2013). הנחקרים הם גברים ונשים בגילאים שונים ובעלי ותק שונה, אשר חלקם מועסקים במחלקות לשירותים חברתיים בעיריות וחלקם במועצות מקומיות, כולם ממצב סוציו-אקונומי שונה ומדתות שונות. שלישיית, עמדתם של האנשים הזקנים שמונה להם אפורטרופס ועמדת האפורטרופסים הממונים בצו בית משפט חסרות במחקר וכך נמנע מקוראי המחקר ידע רחב מזוויות מבט נוספות בעניין מינוי אפורטרופס. מטרתו של מחקר זה הייתה לעסוק רק בזווית מבטם של עו"סים לס"ד בתחום הזיקנה.

סיכום

המחקר מראה, כי עו"סים לס"ד בתחום הזיקנה אינם רואים במינוי אפורטרופסות לאדם הזקן "פתרון קסם". הם מעדיפים לפעול בשיטות טיפוליות ולהימנע ככל שניתן מגישה סמכותית כופה. המחקר מראה, כי השימוש בחלופות משפטיות מהווה מעין התערבות ביניים בין התערבות טיפולית לבין התערבות סמכותית. החלופות המשפטיות כוללות: אפורטרופס תפור, כלי תכנון משפטיים, קבלת החלטות נתמכת, ועוד. מתוך המחקר ניתן ללמוד על הצורך החיוני בלמידה ובהכשרה של מיומנויות גישור ויישוב סכסוכים וטיפול במשפחה במשבר כדי להעשיר את העו"סים לס"ד בכלים טיפוליים אלו. כל זאת, לצורך טיפול במשפחות הנמצאות במשבר סביב הטיפול באדם הזקן. הוספת ידע משפטי בקרב העו"סים לס"ד תסייע בבניית דרכי התערבות, הן טיפוליות והן שימוש בחלופות משפטיות לאפורטרופסות.

מקורות

- אמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות. (2006). אוחרו 23, אוקטובר, 2017, מ- <http://www.justice.gov.il/Units/NetzivutShivyon/mishpati/Pages/Amana.aspx>
- אלון, ש'. (2010). פקדי סעד לחוקי הגנה על זקנים: החשיבות שבהכשרתם לביצוע תפקידם. *גרונטולוגיה*, 37, 115-126.

- אלון, ש', שינדלר, מ', דורון, י', ויוז, פ'. (2013). *זקנים בסיכון – היבטים משפטיים טיפוליים ואתיים*. ירושלים: אשל.
- אלון, ש', שינדלר, מ', דורון, י', ויוז, פ'. (2019). *זקנים בסיכון: היבטים משפטיים, טיפוליים ואתיים – מהדורה מעודכנת*. ירושלים: אשל.
- בראל, מ'. (1999). *מודל לבניית מאגר מתנדבים שישמשו בתפקיד אפוטרופוסים לקשישים חסרי ישע*. *גרונטולוגיה, כ"ו* (4-3), 43-61.
- בראל, מ'. (2018). *פיתוח המשנה ביקורתית של מוסד האפוטרופוסות לזקנים באמצעות ניתוח שיח של תסקירי עובדים סוציאליים על פי חוק*. חיבור לשם קבלת "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת חיפה. חיפה.
- בראל, מ', דורון, י', וסטריאר, ר'. (2015). *אפוטרופוסות – סקירה ביקורתית. ביטחון סוציאלי, 96*, 55-85.
- דבורה כהן נ' היועץ המשפטי לממשלה, ע"א 1233/94 (1994). דברי ההסבר להצעת חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות, (תיקון מס' 19), התשע"ה-2014. מאגר החקיקה הלאומי. *הצ"ח הממשלה (מתשס"ג 10/2002)*. 890.
- דורון, י'. (2008). *הבלתי נראים – זקנים בצל אפוטרופוסות משפטיות*. בתוך י. רונן, י. דורון, וו. סלונים-נבו (עורכים), *הדהד חברתית וזכויות אדם בישראל* (עמ' 205-229). תל אביב: רמות.
- דורון, י'. (2010). *משפט, צדק וזיקנה*. ירושלים: אשל.
- דורון, י'. והלפרין, ד. (2010). "אפשר גם אחרת": גישור כחלופה ליישוב סכסוכים בזיקנה. *מחקרי משפט*, 26, 489-463.
- דורון, י', וכשדי, י'. (2004). *זיקנה בפרוודור בית המשפט: ניתוח אירוע. פודום חיפה לעבודה סוציאלית*, 2, 112-91.
- הייניק, י' וסולומיש, א'. (2001). *כיצד רופאים כותבים תעודות לעניין אפוטרופוס בחולה קשיש*. *הרפואה*, 140, 827, (ט).
- הצעת חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות (תיקון מס' 19), התשע"ה-2014. *הצעות חוק הממשלה*, 2, 890.
- ויילר-פולק, ד'. (2012, 16 מרץ). 3.5 מיליארד שקלים בלי פיקוח. *הארץ, חדשות*, עמ' 16.
- וילנאי, א'. (2009, 30 יוני). *האפוטרופוס הכללי: מנהל החשבונות של חסרי הישע גונבים את כספם*. *הארץ, חדשות, הינוך וחברה*. אוחר, 2, פברואר, 2020, מ <https://www.haaretz.co.il/news/education/1.1268571>
- וקסלר, ד"ב. (2010). *תורת המשפט הטיפולי*. סקירה. *מחקרי משפט* (2), 367-377.
- זיו, נ'. (2000). *אנשים עם מוגבלויות – בין זכויות חברתיות לצרכים קיומיים*. בתוך י' רובין וי' שני (עורכים), *זכויות לכליות, חברתיות ותרבותיות* (עמ' 813). תל אביב: רמות.
- חוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו-1966. *ספר החוקים*, 480, 56.
- חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות, תשכ"ב-1962. *ספר החוקים*, 380, 120.
- חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות (תיקון 18), התשע"ו-2016. *ספר החוקים*, 2550, 798.
- חוק זכויות החולה, התשנ"ו-1996. *ספר החוקים*, 1591, 327.

- חוק ההחלפת המונח פקיד סעד (תיקוני חקיקה), התש"ע-2010. *ספר החוקים*, 2264, 74.
- חוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991. *ספר החוקים*, 1352, 138.
- חוק שירותי הסעד, תשי"ח-1958. *ספר החוקים*, 249, 103.
- חלופות לאפורטרופסות בתחום הכלכלי. (2015). אוחרו, 29, אוקטובר, 2019 מ- https://edc238f7-2d2f-4614-b813-4f28f868dcs9.filesusr.com/ugd/co271d_7182ffd4d28245af88fa812ee32afcc2.pdf
- טולוב, י', וקנטר, א'. (2014). של מי החיים שלי? המאבק להשבת האוטונומיה והכשרות הם עם מוגבלויות. *מעשי משפט*, 7, 65-45.
- טולוב, י' (2015). *חלופות לאפורטרופסות בתחום הכלכלי*. ישראל: בזכות.
- כרם, ב'. (1995). *הגנה על זקנים, החלת חוקים: מדריך למטפלים*. ירושלים: אשל.
- כרם, ב'. (2002). *הגנה על זקנים, החלת חוקים: מדריך למטפלים* (מהדורה שנייה). ירושלים: אשל.
- לוי, ש'. (2011). *סוגיות במינוי אפורטרופוס לבגיר סקירה משווה, מוגש לוועדה לענייני ביקורת המדינה*. ירושלים: קריית בן גוריון, הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- סגל-רייך, מ' ושינדלר, מ'. (2015). אפקט הפרפר: מפרקטיקה של אפורטרופסות בזיקנה אל קבלת החלטות נתמכת באמצעות עריכת דין לשינוי חברתי. *מעשי משפט*, 7, 129-146. *נתונים סטטיסטיים, פיקוח על האפורטרופסים ומנהלי עיזבון*. (ח"ת). אוחרו, 23, אוקטובר, 2017 מ- <http://www.justice.gov.il/Units/ApotroposKlali/Departments/ApotroposKlali/statistics/Pages/Supervision2014.aspx>
- קרפל-הנס, מ', דורון, י', ואור-חן, ק'. (2008). עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט, *ביטחון סוציאלי*, 7, 69-99.
- קשתי, א'. (2015, אפריל 17). במקום לתת לאפורטרופוס לשלוט בחיי אדם, ביהמ"ש מעדיף מודל של שיתוף. *הארץ*. אוחרו אוקטובר 23, 2017, מתוך <https://www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.2616131>
- שינדלר, מ'. (2007). הגנה על שלום הזקן ומינוי אפורטרופוס, *חברה ורווחה*, כ"ז, 315-338.
- שינדלר, מ'. (2012). *ההגנה המשפטית על הזקן החוסה: חקר ההסדר המשפטי של חוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו — 1966*. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- שינדלר, מ'. (2014). בדידותם של העובדים הסוציאליים לחוק ההגנה על חוסים. *גרונטולוגיה וגריאטריה*, 16, 114-95.
- שלסקי, ש' ואלפרט, ב'. (2007). *דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירווק המציאות להבנייתה כטקסט*. תל אביב: מכון מופ"ת.
- שניט, ד'. (1979). שירותים להגנת הקשיש בחוק הישראלי. *גרונטולוגיה*, 7, 6-19.
- שפיצר, י' וסלע ת'. (2016). *דוח מסכם*. ישראל: משרד המשפטים — מערך הפיקוח על האפורטרופסים. תקנון עבודה סוציאלית (תע"ס) — משרד הרווחה והשירותים החברתיים (2015). הנחיות לכתובת תסקיר — אפורטרופסות. *חוזר המנהל הכללי, ע"ה 220, 77-83*.
- תקנון עבודה סוציאלית (תע"ס) — משרד הרווחה והשירותים החברתיים (2011). *הטיפול בוקן בביתו ובקהילה*, 4(4), 1-12.
- תקנות הכשרות המשפטית והאפורטרופסות (כללים בדבר קביעת שכר לאפורטרופסים), תשמ"ט-1988, *קובץ תקנות*, 5136, 41.

- Abramson, M. (1991). Ethical assessment of the use of influence in adult protective services. *Journal of Gerontological Social Work*, 16 (1-2), 125-135.
- Babbie, E. (2004). *The practice of social research*. Belmont CA: Wadsworth.
- Ben-Harush, A., Shiovitz-Ezra, S., Doron, I., Alon, S., Leibovitz, A., Golander, H., & Ayalon, L. (2017). Ageism among physicians, nurses, and social workers: Findings from a qualitative study. *European Journal of Ageing*, 14(1), 39-48.
- Blanck, P. & Martinis, J. G. (2015). "The right to make choices": The national resource center for supported decision-making. *Inclusion*, 3(1), 24-33.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9(4)(1), 243-246.
- Carney, T. (2015). Supported decision-making for people with cognitive impairments: An Australian perspective? *Laws*, 4(1), 37-59.
- Creswell, J. W., Hanson, W. E., Clark Plano, V. L., & Morales, A. (2007). Qualitative research designs: Selection and implementation. *The counseling psychologist*, 35(2), 236-264.
- Doron, I. (2002). Elder guardianship kaleidoscope: A comparative legal perspective. *International Journal of Law, Policy and the Family*, 16(3), 368-398.
- Doron, I. (2004). Aging in the shadow of law: Elder guardianship in Israel. *Journal of Aging and Social Policy*, 16(4), 59-77.
- Doron, I. & Soden, A. (Eds.). (2012). *Beyond elder law: New directions in law and aging*. Berlin: Springer Publication.
- Doron, I. & Waksman, Y. (2014). Elder Guardianship in Israel. In A. Kimberley Dayton (Ed.), *Comparative perspectives on adult guardianship* (pp. 153-165). Durham, NC: Carolina Academic Press.
- Gibson, L. (2011). Giving courts the information necessary to implement limited guardianships: Are we there yet? *Journal of Gerontological Social work*, 54, 803-818.
- Jones, H. C. (2009). *The Importance of comprehensive clinical social work assessments for determination of older adult guardianship petition in Cook County probate court*, Chicago, Chicago: Loyola University.
- Kane MN (2007). *Social work and criminal justice studeperceptions of older elders*. *J Soc Serv Res* 34(1):13-26.
- Kohn, N. A. & Blumenthal, J.A. (2014). A critical assessment of supported decision-making for persons aging with intellectual disabilities. *Disability and Health Journal*, 7, S40-S43.

- Mackelprang, R.W. & Salsgiver, R.O. (2009). *Disability: A diversity model approach in human service practice* (2nd Edition). Chicago: Cengage Learning.
- Madden, R. G. & Wayne, R. H. (2003). Social work and the law: A therapeutic jurisprudence perspective. *Social Work, 48*(3), 338-347.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldana, J. (2013). *Qualitative data analysis A methods sourcebook*. Los Angeles: Sage.
- Moody, H. R. (2008). The cost of autonomy, the price of paternalism. *Journal of Gerontological Social Work, 29*(2-3), 111-127.
- National Association of Social Workers (NASW). (1999). *Code of ethics*. Washington, D.C: National Association of Social Workers.
- Salzman, L. (2010). Rethinking guardianship (again): Substituted decision making as a violation of the integration mandate of title II of the Americans with Disabilities Act. *University of Colorado Law Review, 81*, 157,169.
- Schindler, M. & Waksman, Y. (2014). Restriction of liberty. In C. Foster, J. Herring, & I. Doron (Eds.), *The law and ethics of dementia* (pp 351-359). Oxford: Hart Publishing.
- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Martinis, J., & Blanck, P. (2018). *Supported decision-making*. Cambridge University Press.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research* (15). Newbury Park, CA: Sage.
- Teaster, P. (2003). When the state takes over a life: The public guardian as a public administrator. *Public Administrator Review, 63*(4), 396-404.
- Teaster, P., Wood, E., Karp, N., Lawrens, S., Shmidt, W., & Mendiondo. M. (2005). *Wards of the state: A national study of public guardianship*. Chicago, IL: American Bar Association.
- Vittoria, A. K. (1995). The elderly guardianship hearing: A socio-legal encounter. *Journal of Aging Studies, 6*(2), 165-190.
- Wang, D. & Chonody, J. (2013). Social workers' attitudes toward older adults: A review of the literature. *Journal of Social Work Education, 49*(1), 150-172.
- Wimmer, D. D., & Dominick, I. R.(2000). *Mass Media Research-AnIntroduction*. (6th Ed.). Content Analysis, 133-160.
- Wilber, K., Reiser, T. & Harter, K. (2001). New perspectives on conservatorship: The views of older adult conservatees and their conservators. *A Journal on Normal Dysfunctional Development, 8*(3), 225-240
- Wright, J. L. (2010). Guardianship for your own good: Improving the well-being of respondents and wards in the USA. *International Journal of Law and Psychiatry, 33*, 350-368.
- Youdin, R. (2014). *Clinical gerontological social work practice*. Springer Pub. Co.

נספח 1: מדריך ריאיון

נושא המחקר: תפיסותיהם של עובדים סוציאליים לעניין סדרי דין בתחום זיקנה בתהליך מינוי אפוטרופוס לזקן.

אני שרון פרידמן, סטודנטית לתואר שני בבר אילן, אני עורכת ראיונות עבור מחקר בנושא אפוטרופסות אצל זקנים. אני עו"ס ס"ד בתחום הזיקנה בעיריית רמלה ואני מעוניינת ללמוד ממך על תפקידך.

ראשית כל, אני רוצה להודות לך על שהסכמת להשתתף במחקר. העזרה שלך מהווה תרומה משמעותית ביותר למחקר. לשאלות אין תשובות נכונות או לא נכונות, תשובה נכונה היא תשובה שמשקפת את דעתך. הכוונה היא ללמוד ממך, לכן חשוב לי לקבל ממך תשובות כנות ומלאות. אם את/ה מרגיש/ה שאני שואלת שאלה שלא מתאים לך לענות עליה, זה בסדר גמור ונדלג עליה. ריאיון זה הוא אנונימי והמידע ממנו דיסקרטי לחלוטין. שמך ופרטיך יהיו בדויים למען שמירה על פרטיותך. אני זקוקה לתיעוד של הריאיון, לכן הוא יוקלט ולאחר מכן יתמולל על ידי. ניתן לעצור את ההקלטה אם תחוש צורך בכך. רק אני והמרצה שלי נקרא את הטקסט הסופי. הצגת ממצאי המחקר עשויים להתפרסם. המחקר כולל ציטוטים מתוך דבריהם של מרואיינים, בשינוי פרטים מזהים.

מדריך ריאיון חצי מובנה – קו מנחה

1. אשמח שתשתף/י אותי בסיפור או בחוויה או באירוע אחד שבשבילך משקף מה זה להיות עו"ס ס"ד לחוק בתחום הזיקנה.
2. ספרי/י על תפקידך כעו"ס ס"ד בתחום הזיקנה.
3. ספרי/י על תפקידך בתחום האפוטרופסות.
4. מה את/ה אוהב/ת בתפקיד?
5. האם ישנם קשיים בתפקיד?
6. (אם התשובה היא חיובית) איך מתמודדים עם קשיים אלו?

דילמות בייזום תהליך למינוי אפוטרופוס

1. ספרי/י על מקרה שבו יזמת תהליך של מינוי אפוטרופוס. (אם לא יזמת, עודדת משפחה ליזום).
2. מה היו הדילמות בקבלת ההחלטה ליזום תהליך למינוי אפוטרופוס?
3. מה עוזר לך בהתמודדות עמם?
4. איזה רגשות עלות בתהליך זה?
5. כיצד את/ה תופסת את מוסד האפוטרופסות?
6. כיצד את/ה תופסת את מוסד האפוטרופסות ברמה האישית? לך ולמשפחתך?

7. האם יש מאפיינים, תכונות או כישורים מסוימים העושים אדם לאפורופוס ראוי או שהופכים אותו ללא ראוי?
8. כיצד את/ה תופס/ת את האפורופוסות החיצונית?
9. ספר על מקרה שבו המלצת על חלופה למינוי אפורופוס. בכתיבת תסקיר המוזמן מבית המשפט.
10. האם כתיבת תסקיר היוזם הליך מינוי אפורופוס דומה לכתיבת תסקיר שהוזמן מבית המשפט? פרט/י.
11. מהם הקשיים ביצירת תסקיר? איזה שיקולים יש לקחת בחשבון?

שאלות מסכמות

12. האם יש דבר מה שאת/ה חושב/ת שאני צריכה לדעת על מנת להבין את החוויות של עו"סים לס"ד בנושא האפורופוסות?
13. האם יש משהו שאת/ה רוצה לשאול אותי?

רקע

- גיל _____ מגדר ז / נ
- סטטוס ר / נ / ג / א
- שנות השכלה _____ מוצא _____
- אזור מקום עבודה: דרום / מרכז / ירושלים והסביבה / צפון מועצה אזורית / עירייה
- מצב סוציו-אקונומי של היישוב שבו את/ה עובד/ת? נמוך / בינוני / גבוהה
- ותק בעבודה סוציאלית _____ ותק בתחום הזיקנה _____ האם קיימת הדרכה? _____
- מקומות עבודה קודמים _____, קורסים בתחום הזיקנה _____

No Magic Cure: Guardianship for Older Adults – the Conceptions of Social Workers

Sharon Fridman

Geriatric Social Worker (MSW), Ramla Municipality

Michael (Mickey) Schindler

Department of Social Work, University of Bar-Ilan & Ashkelon
Academic College

Liat Ayalon

Louis and Gabi Weisfeld School of Social Work, Bar Ilan
University

Abstract

The aim of the research is to study how geriatric legal social workers (GLSWs) view their role in the process of appointing guardians. The GLSWs play a decisive role in the process, both in its initiation and in presenting a written expert opinion to the court concerning the necessity of appointing a guardian and recommending a suitable candidate.

From the interviews, it is evident that the GLSWs view their task as requiring professional skills that lie between two extremes of intervention: on the one hand, therapeutic treatment of the family caring for the older adult and, on the other hand, legally approved authoritative intervention designed to protect them from abuse, neglect and self-neglect.

The research shows that GLSWs do not consider the appointment of a guardian to be a “magic cure”; they prefer to use therapeutic methods rather than intervening authoritatively. An additional finding is that the use of legal alternatives to the appointment of a guardian may provide an intermediate intervention between therapeutic and authoritative approaches. The legal alternatives include among others, tailored guardianship, advanced legal planning, and support decision-making.

This approach is in line with the significant changes taking place in Israel and abroad based on empowering the personal freedom and right to autonomy of the older adult and minimizing the use of guardianship. It is therefore vitally important to expand the GLSWs’ knowledge of these legal tools and to develop their professional confidence in applying them.

